

POZDRAVENÍ POKOJE

Jan Šlégr

Je až s podivem, jak velkou pozornost přitahuje v životě věřících podání ruky s přáním Pánova pokoje. Stačí si vzpomenout např. na pohřeb Jana Pavla II., kdy italský komentátor Bruno Vespa právě v tuto chvíli přerušil svůj komentář a televizní diváky vyzýval k pozornosti, komu americký prezident G. Bush podá ruku. Anebo možná známe z našich kostelů, že si někdo vybírá místo k sezení tak, aby určitým lidem nemusel podat ruku při pozdravení pokoje.

Pojďme se společně podívat nejprve na svědectví, která se o tomto gestu dochovala z období církevních otců. Poté se budeme věnovat praxi různých liturgických rodin a na základě jejich modliteb poodhalíme, jaké bohatství pozdravení pokoje skrývá.

JAN ŠLÉGR, S.L.D.

Vystudoval liturgiku na Papežském liturgickém institutu v Římě. Působí jako kaplan u katedrály Svátého Ducha v Hradci Králové.

Typologie pozdravení pokoje v prvních staletích

První věc, kterou můžeme z dějin vyčíst, je veliká rozmanitost, která zahrnuje jak přesné místo gesta pozdravení pokoje při slavení eucharistie, tak jeho význam, včetně lidí, kteří toto gesto konají. Profesor Paul De Clerck uspořádal dostupná svědectví do pěti typologií, kterých se rádi přidržíme. Námi studované gesto může tedy být součástí obřadů křesťanské iniciace, biskupského svěcení, může být gestem přijetí či usmíření, jakož i součástí obřadů svatého přijímání.

V patristických textech se hovoří doslova o „políbení pokoje“ nebo o „svatém políbení“. Dokument nazývaný *Traditio apostolica* nám přináší dvojí svědectví, které se týká jednak **křesťanské iniciace**, jednak **biskupského svěcení**. Na

adresu katechumenů uvádí, že oni vykonají políbení pokoje až po křtu, protože jejich políbení není ještě svaté. Poté co katechumeni odešli, následovaly přímluvy, zakončené svatým políbením (TA 4). Pokud jde o nově vysvěceného biskupa, políbení pokoje konané všemi přítomnými a doprovázené slovy „je hoden“ znamená, že ho všichni věřící přijímají v jeho novém postavení.

Další význam, který políbení pokoje mělo při liturgii, bychom mohli vyjádřit pojmem **přijetí** - adopce, a to ve dvojitým smyslu: vzhledem k Bohu přijetí toho, že jsme jeho dětmi; vzhledem k bratrům a sestřím, že patříme k sobě, tedy vzájemné přijetí. Tento dvojí rozměr nacházíme např. u Tertuliana z Kartága, který kolem roku 200 píše katechumenům o modlitbě a mimo jiné kárá ty, kteří kvůli soukromému postu odmítají políbení pokoje po přímluvách, neboť toto gesto je pečeti modlitby“ (*De oratione* /O modlitbě/ 18).

Jeden z významů políbení pokoje se týká také **usmíření**. Je ale třeba hned dodat, že samo usmíření bylo vyžadováno k věrohodné modlitbě mnohem dříve, než ho nacházíme v souvislosti s pozdravením pokoje. Tak např. v dokumentu nazývaném *Didaché* neboli *Učení dvanácti apoštolů* datovaném do 1. st. po Kr. nacházíme ve 14. kapitole následující sdělení:

„V neděli – v den Páně – se shromážděte, lámejte chléb, vzdávejte díky, když jste předtím vyznali své hříchy, aby vaše oběť byla čistá. Ať mezi vás nechodí nikdo, kdo má spor se svým bližním, dokud se neusmíří, aby vaše oběť nebyla znesvěcena.“ (překlad je vzat z Lekcionáře č. 4 pro denní modlitbu církve s. 72)

Vnímání políbení pokoje jako usmíření nacházíme v tzv. mystagogických katechezích na přelomu 4. a 5. století. Z celkové uspořádání katechezí je jasné, že pozdravení pokoje mělo své místo před začátkem anafory (viz slovníček pojmů). Následuje úryvek z páté mystagogické katecheze (viz slovníček) jeruzalémského biskupa Cyrila:

„Potom volá diákon: „Vzájemně se přijměte a vzájemně se pozdravujte.“ Nechápej to tak, že je to běžné políbení jako na tržišti od obyčejných přátel. To není takové políbení, ale to políbení spojuje navzájem duše a zasnbuje je se zapomněním na veškeré zlo. Políbení je tak znamením spojení duší a zapuzením vzpomínek na veškeré zlo. Proto Kristus řekl: „Přinášíš-li tedy svůj dar k oltáři a tam si vzpomeneš, že tvůj bratr má něco proti tobě, nech svůj dar tam před oltářem a jdi se napřed smířit se svým bratrem, teprve potom přijď a obětuj svůj dar.“ (Mt 5,23-24) Políbení je tedy smířením, a proto svatým, jak někde blažený Pavel zvolal řka: „Pozdravujte se navzájem svatým políbením“ (Ř 16,16) a jinde Petr: „Pozdravujte se navzájem políbením lásky.“ (1 P 5,14) citováno z: Sv. Cyril Jeruzalémský, *Mystagogické katecheze*, 5,3, Velehrad, 1997, s. 59.

Dostáváme se tak k poslednímu významu pozdravení pokoje, které má své místo **v rámci obřadů svatého přijímání**. Ocitáme se na začátku 5. století a dokumenty, které máme k dispozici, jsou: dopis papeže Inocence I. a Augustinovy homilie. Právě zmiňovaný papež odpovídá r. 416 na otázky biskupa v Gubbio, který se ho mimo jiné ptal i na pozdravení pokoje. Papež vysvětluje, že pozdravení pokoje má své místo po anafore; je jako pečeť, kterou se uzavírá modlitba.

Nyní se přesuneme z Říma do severní Afriky, kde v městě Hippo byl na přelomu 4. a 5. století biskupem Augustin. Z jeho promluv víme, že po anafore následovala modlitba Páně a pozdravení pokoje. V promluvě k nově pokřtěným vykládá toto svaté políbení jako „znamení pokoje; to, co říkají rty, musí být i v mysli; totiž jako tvoje rty se přibližují ke rtům tvého bratra, tak ani tvoje srdce nesmí být daleko od jeho.“ (Sermo 227).

Biskup Augustin se zabývá též otázkou, jak se zachovat při pozdravení pokoje, jestliže se někomu přes vynaložené úsilí nepodařilo získat od bratra odpuštění:

„Potom se říká Pokoj vám. Velkou svátostí je políbení pokoje! Tvoje políbení ať je opravdu znamením lásky. Nesmíš být Jidášem! Zrádce Jidáš ústy Krista líbal, ale v srdci mu strojil úklady. Ale může se stát, že někdo jiný je vůči tobě nepřátelský a ty nejsi schopen přesvědčit ho, uklidnit ho: nezbyvá, než abys ho snášel. Nesmíš mu oplácet ve svém srdci zlo zlem; on nenávidí, ty miluj a pak můžeš klidně líbat (Sermo 229,3).

Jaký význam bychom mohli dát pozdravení pokoje, o kterém hovoří sv. Augustin? V jeho době bylo v africké církvi běžné, že modlitbu Páně doprovázela dvě gesta: zatímco se při slovech „odpusť nám naše viny“ věřící bili v prsa, potvrzovali pravdivost slov „jako i my odpouštíme“ políbením pokoje.

Zdálo by se tedy logické učinit závěr, že v Augustinově pojetí má pozdravení pokoje charakter usmíření. Přesto je potřeba vnímat slovo „pokoj“ v širším smyslu, protože v Augustinově době znamenal především jednotu církve. Tím tedy políbení pokoje vyjadřuje plnou účast na společenství církve. Jako jeden příklad za všechny můžeme uvést nápisy na hrobech z tehdejší doby, kdy výraz *fidelis in pace* (věřící v pokoji) označuje pokřtěného, který zemřel ve společenství církve, zatímco donatisté psali *fidelis in fide evangelii* (věřící ve víře evangelia).

Shrnutí pojetí gesta církevními otci

Svědectví církevních otců můžeme shrnout do následujících řádků. Necháme-li stranou obřady křesťanské iniciace a svěcení, nacházíme v podstatě tři chvíle, kdy se konalo pozdravení pokoje. Nejstarší zvyk spojený se zakončením přímlov. Byl běžný od poloviny druhého do poloviny třetího století v Římě, Kartágu a Césareji v Palestině. Praxe z přelomu 4. a 5. st. vnímá toto gesto jako usmíření, které má své místo před anaforou. Začátek 5. st. dosvědčuje v Římě a v městě Hippo pozdravení pokoje po anafoře. V prvním případě následoval bezprostředně po ní, v druhém případě byla mezi ně vložena modlitba Páně. V Římě si tedy pozdravení pokoje ponechalo charakter pečeti, zatímco na severu Afriky nabylo rozměru usmíření a společenství katolické církve.

Dokumenty, kterými jsme se nyní zabývali, jsou různého charakteru: některé pouze popisují průběh liturgie, jiné ji komentují. Právě tyto komentáře odůvodňují praxi církve odkazy na různá místa v Písmu svatém. Zjednodušeně můžeme říci, že církevní otcové, kteří vykládají pozdravení pokoje jako pečeť modlitby (Origenes) či v něm vidí rozměr společenství (Augustin), se odvolávají výhradně na svaté políbení, k jehož uskutečnění apoštol Pavel vyzýval na konci některých svých listů; přestože stejnou citaci najdeme i v mystagogických katechezích, je v nich přítomna pouze jako důsledek jiné citace, a sice té, která vyžaduje nejprve usmíření a pak přinesení oběti (Mt 5,23s).

SVĚDECTVÍ LITURGIE

Další důležitý pramen informací o pozdravení pokoje nám skýtá samotná liturgická praxe církve. V našich krajích máme možnost kromě latinského obřadu na některých místech poznávat ještě liturgii, kterou slaví řeckokatolíci. Ve skutečnosti ale liturgických rodin je v církvi celá řada. My se prozatím spokojíme se základním dělením na východní a západní a jen dodáme, že následující řádky jsou výsledkem práce, kdy jsme porovnávali patřičné texty jednotlivých liturgických rodin (viz slovníček), abychom poznali, v čem se shodují či liší. Zajímalo nás především, kdy k pozdravení pokoje dochází a co je obsahem modliteb či jiných textů spojených s tímto úkonem. Věnujme pozornost nejprve východním liturgiím.

Východní liturgie

V jedné věci se všechny východní liturgie shodují: počítají s pozdravením pokoje před začátkem anafory. Určitá rozmanitost spočívá v tom, že některé liturgické rodiny umísťují vyznání víry (credo) před pozdravení pokoje, jiné bezprostředně před anaforou. Velkou pestrost nacházíme v uspořádání rituálního programu samotného pozdravení pokoje. Někdy se skládá jenom z dialogu mezi knězem a lidem a hned poté jáhen vyzve lid: „milujme se navzájem“; jindy se používá jedna, dvě, někdy i tři modlitby. Úzké spojení mezi pokojem a anaforou je možné vyčíst i z té skutečnosti, že úvodní dialog k některým anaforám obsahuje téma pokoje ať ve výzvě jáhna, nebo v odpovědi lidu.

Náhrobní nápisy obsahující spojení „in pace“ jsou typicky křesťanskou záležitostí a neznamenají v první řadě klid či odpočinek, ale společenství církve, ve které dotyčná osoba žila a zemřela. Pokoj se tedy chápal jako synonymum jednoty církve.

Pokoj, o který shromáždění věřících prosí a který si vzájemně předávají svatým políbením, je popisován jako „pokoj, který Kristus daroval apoštolům“, nebo jednoduše „pokoj Boží“ či „pokoj z nebe“, který v koptském ritu je charakterizován jako ten, který patří k Boží přirozenosti a je plný spásy.

Možná nás překvapí, že modlitby náležející k pozdravení pokoje jsou prostoupeny naléhavou prosbou, aby Bůh učinil nehodné shromáždění věřících hodným vykonat toto gesto. Tato prosba je formulována různým způsobem a souvisí s vědomím toho, co se za slovem pokoj skrývá, jak jsme měli možnost vidět v předcházejícím odstavci. Nakonec je to dar Ducha, který očisťuje a uschopňuje věřící, aby vykonali toto gesto s čistým srdcem; gesto, které zviditelňuje jednotu církve, které se stává poutem plnosti, poutem lásky a pokoje.

Římská liturgie

A nyní se vraťme opět do římské liturgie, ve které se asi většína čtenářů cítí být doma. Pokud jde o liturgickou praxi římské církve, až do konce 5. st. políbení pokoje uzavíralo modlitbu, přestože se nejprve jednalo o modlitbu přímlov a později o anaforu. Mělo tedy charakter pečeti. V důsledku reformy učiněné papežem Řehořem Velikým (+ 604) se toto gesto stalo znamením usmíření, protože bylo přesunuto za embolismus modlitby Páně (viz slovníček) a tím pádem dáno do souvislosti se slovy „jako i my odpouštíme“. Nicméně je potřeba pokorně přiznat, že důvody, proč se pozdravení pokoje v římské praxi ocitlo mezi obřady svatého přijímání, nám zůstávají neznámé. Co do rituální struktury pozdravení pokoje, předcházela samotnému gestu až do pozdního středověku pouhá výzva „Pax Domini sit semper vobiscum“ a odpověď „Et cum spiritu tuo“. Tato výzva se vztahuje k setkání Zmrtvýchvstalého s učedníky ve večeřadle a je charakteristická pro římskou liturgii.¹

Hispanšská liturgie

Poslední liturgie, u které se v našem pojednání zastavíme, je liturgie hispanšská (mozarabská, viz slovníček). Jestliže v římské liturgii máme různá svědectví ohledně umístění pozdrave-

ní pokoje, v hispánské liturgii tomu tak není. Tato liturgie je pro studium obřadu pozdravení pokoje neodmyslitelná, neboť se vyznačuje dvěma rysy: jednak má toto gesto od nejstarších dob trvale místo před začátkem anafory, jednak každý mešní formulář obsahuje devět variabilních modliteb (jako např. v římském ritu máme vstupní modlitbu apod.) a mezi ně patří i modlitba k pozdravení pokoje. To znamená, že tento obřad sestává jak z textů, které se pravidelně opakují, tak z textů, které se mění v každém formuláři.

Tyto proměnlivé texty (jedná se o 166 modliteb) nám předkládají velmi bohatý obraz o pokoji, protože ho popisuje z různých pohledů více než stovka sloves. Pokud bychom chtěli zjistit, co je **příčinou pokoje**, došli bychom zřejmě k odpovědi, že **je to Bůh sám**, neboť on nám chtěl dát poznat svůj pokoj, abychom po něm mohli toužit a o něj prosit. V první řadě tedy přísluší jemu, aby pokoj daroval, rozmnožil, zdokonalil a chránil.

„Svaté políbení“

Zastavme se ještě krátce u výrazu svatého políbení. Na počátku se bezpochyby jednalo o skutečný polibek, ale postupem času se v tom kterém kulturním prostředí ustálil způsob vykonání gesta odpovídající tamním zvyklostem (např. sepnuté ruce a vzájemná úklona, podání ruky apod.). To, že v liturgických textech i nadále nacházíme zmínku o svatém políbení, je třeba chápat ve vztahu k Písmu svatému, které stojí v pozadí modliteb církve.

Výzva „Pozdravte se navzájem svatým políbením“, kterou nacházíme na konci některých listů apoštola Pavla (Ř 16,16; 1 K 16,20; 2 K 13,12; 1 Te 5,26), není metaforou pro vyjádření přátelských citů. S velikou pravděpodobností začal vyzývat k tomuto způsobu pozdravení jako první apoštol Pavel, neboť ani latinské ani římské dopisy starší než texty Nového zákona nic podobného neznají.

Přídavné jméno „svatý“ v novozákonních spisech má velký význam, neboť označuje křesťany; oni jsou svatí, protože jsou posvěceni Duchem. V sedmi autentických listech apoštola Pavla se slovo „svatý“ třináctkrát vztahuje k Duchu Svatému. Pavlovo učení o Duchu Svatém je podstatně spojeno s Kristovým Duchem: je to on, kdo působí jednotu věřících mezi sebou i s Bohem. Apoštol vnímá Ducha spíše jako toho, který přebývá v křesťanech, než misijního Ducha, který sestoupil na apoštoly, jak čteme ve Skutcích apoštolů. Svatým políbením se proto předává Duch Svatý, neboť křesťané, tedy svatí, jsou ti, kteří mají Ducha Kristova.²

Závěrem

Podíváme-li se do slovníku současného světa, nacházíme slovo pokoj pouze ve spojení jako „ať mi dají pokoj“, „chci žít v pokoji“ anebo „světový mír je ohrožen“. Jedná se tedy o něco negativního, nepřítomnost války, sporu a hádek; dokonce i „smlouvy o míru“ jsou v podstatě vzájemným slibem,

že za určitých podmínek nebude pokračovat nevráživost. Liturgie nám předkládá pokoj jako něco velmi bohatého a pozitivního. Viděli jsme, že dokonce byl synonymem pro společenství církve.

Na obřad pozdravení pokoje můžeme nahlížet také z pohledu sakrifikálního (obětního), a to v dvojím smyslu. První ho zařazuje do eucharistické oběti, především v těch liturgiích, kde se toto gesto koná před začátkem anafory a uschopňuje shromáždění, aby přineslo oběť milou Bohu; druhý je také vázaný k perspektivě usmíření a obohacuje ji tím, že vnímá obřad pozdravení pokoje sám o sobě jako oběť, protože ho považuje za skutek lásky: „Nezapomínejte na dobročinnost a mějte pochopení pro druhé: to jsou oběti, jaké se Bohu líbí.“ (Žd 13,16).

Poznámky:

- 1 Modlitba Pane Ježíši Kriste, tys řekl svým apoštolům ..., se objevuje v Německu v 11. st. a v misále Pia V. patří mezi modlitby, kterými se kněz připravoval na svaté přijímání. V misále Pavla VI. patří k pozdravení pokoje.
- 2 Srov. PHILLIPS, L. E. *The Ritual Kiss in Early Christian Worship*. (Joint Liturgical Studies 36), Cambridge, 1996.

LITERATURA – ZÁKLADNÍ DÍLA:

- HERTLING, L. *Communio. Chiesa e papato nell'antichità cristiana*. Roma, 1961.
- DE CLERCK, P. Le geste de paix: usages et significations. In *Liturgie et charité fraternelle*. Conférences Saint-Serge XLVe semaine d'études liturgiques, Paris, 30 Juin – 3 Juillet 1998. In TRIACCA, A. M. - PISTOIA, A. (ed.). Roma : CLW, 1999, 97-112.
- JANINI, J. (ed.). *Liber Missarum de Toledo y libros Místicos*. 2 vol. Toledo, 1982-1983.

Slovníček pojmů

Anafora:

řecky pozdvižení, tj. srdcí nebo darů; tradiční označení eucharistické modlitby ve východních liturgiích

Mystagogické katecheze:

homilie velikonočního týdne uvádějící nově pokřtěné hlouběji do iniciačních svátostí

Embolismus modlitby Páně:

řecky vsuvka; modlitba kněze navazující na modlitbu Páně jako rozšíření poslední prosby Otčenáše

Liturgická rodina:

vývoj liturgického slavení, který na základě historických, zeměpisných, kulturních a jazykových daností vedl ke vzniku liturgie např. římské, ambroziánské na západě a antiochijské či alexandrijské na východě

Hispánská liturgie:

liturgie, která vznikla na území dnešního Španělska

The Sign of Peace

Summary: The article deals with a liturgical gesture which is characterized by the presence of the Kingdom of God. The author mentions five typologies concerning the time for the gesture of peace during the eucharistic offering and its significance in Antique church (according to prof. P. De Clerck). Then the author presents perception of this gesture in Eastern, Roman and Hispanic liturgy. He deals with the expression “holy kiss” which is the symbol of Holy Spirit unifying Christians with God and each other. Finally, he suggests plenitude of this gesture understood as a synonym of the church community. The gesture is seen as a sacrifice because it is the act of love.